

Lõike Vändra Carolinenhofi Klaasivabriku

kooli ajaloo

Orest Niinemäe

Vändra Carolinenhofi Klaasivabrik asus praeguse Vändra kolhoosi Võidula osakonnas.

Rõika klaasivabriku omanik Carl Gustav Amelung ostis 1820.a. J.D.Elsterilt tema poolt 1815.a. Kärn Kullima karjanõisa maadele asutatud klaasikoja. C.G.Amelung likvideeris selle ja ehitas 1822.a. Vändra Rõusa karjanõisa Härnse talu maadele uue klaasivabriku. Vabrikule anti nimeks Carlshof (Kaarli mõis). 1823.a. hakati siin pudelid valmistama. 3). Vabriku klaasimeistrid toodi enamikus Saksamaalt, kuid esialgu jõudsid sellele ka mõned eestlased. Üks selliseid mehi oli Särghaua perepoeg Tõnis Peterson - kirjanik Ernst Peterson-Särgava vanaisa vend, Eesti rahvakunstnik Aino Bach-Liimandi vanaisa. 5). Idihõõlised² kütjad, metsatõõlised, ehitajad, liivavedajad - olid eestlased. Mõned nendestki olid tulnud Amelungide kodukohast Rõikalt ja Meleskist. Vabrikus toodetud pudelid veeti kohalike talupoegade poolt Pärnu, Tartu, Tallinna, Riiga ja isegi Peterburgi. 1844.a. hakati tootma ka aknaklaasi ja 1897.a. lõpetati pudelite valmistamine. 11)

1860.a. algupoolel tõstas vabriku kirjutajana Rõikalt pärinev Karl Rosenbach. Ta on mitmete tõlkeliste tõlkete juturassutute autor. Sellel perioodil on ta kirjutanud "Ludvig, ärra-kadunud poeg" (1860), "Krahv Florentin Praumstein ehk Mustlase-Frido" (1863). K.Rosenbachi järglasena kirjutajakohale tuli Rõikalt Vändrasse Moritz Grenbner, kes Amelungide pärijalt ostu teel 1866.a. omandas vabriku, mis siis Carolinenhof nimeks sai. 3).

Kuna vabriku oskustõõlised olid saksa rahvusest või saksa-
tunud "kadakad", siis polnud neil soovi oma lapsi eesti koolidesse
õppima saata. Lõhim kool Kadakal (varem Sillaotsal) asus 13 versta
kaugusel ja 1870.a. asutati 3 versta kaugusele metsade rüppe Andresaru
valjakool. Amelungide poolt asutati Carlshofi saksa õppekeelegra era-
kool. Asutamise aasta pole teada. Selles koolis oli õpetajaks

1848-50.a. J.W.Jannsen, sest sel perioodil Vändra kihelkonnakool ei töötanud. 1850.a. kevadel lahkus J.W.Jannsen Vändrast ja asus Pärnu. 6). Ilmselt jätkas klassivabriku kool õppetööd ehkki konkreetseid andmeid selle kohta ei ole. Kull aga leidub Vändra kirikukonvendi protokollis märge, Carlshofi kooli olemasolu ja vabriku omaniku R.Amelungi osavõtust kirikukonvendist. Kool asus selleks ehitatud avaras, kaunis majas.

Anton Jürgenstein oma raamatus "Minu mälestused" I (1928) teatab, et tema vend Juhan Jürgenstein (Lill) õppis nende Hõusas elamise palvel Vändra klassivabrikukoolis. See sai olla 1864-68 aastate vahemail 7). Kes siis õpetajaks oli, see pole teada.

1868-1872.a. töötas õpetajana Gimse seminari kasvandik Johannes Kuus (s.1845). 1869/70.s.-a. oli koolis 24 õpilast - 4 poissi ja 20 tüdrukut. J.Kuus lahkus sellest koolist 1872.a. sügisel. Pastor E.Sokolovski viis ta Vändra Kihelkonnakooli õpetaja-juhataja kohale 4). Carolinenhofi kooli järgmiseks õpetajaks sai jällegi Gimse seminari lõpetanud Jaan Krus (s.1851). Siin valmis temal "Aahits, kus lühikese ajaga hõlpsasti lugema ja kirjutama õppida saab. Uuema lugemise viisi järele". Ilmus Tartus 1883, aga selle raamatu lugema õpetamise metoodika avaldati "Sakalas" 1878. J.Krus on ka mitmete juturaamatute autor ja aktiivne rahvaviiside koguja. 5). Tema ajal oli abiõpetajaks Pärnu tütarlastekoolis hariduse omandanud Annette Peterson (s.1855) (klassi-
meisteri Tõnis Petersoni tütar). 1877.a. abiellus ta Jaan Krusiga. Annette Krus kirjutas ka mõned juturaamatud. Nendest on säilinud "Isamaa tütar", 5).

Jaan ja Annette Krusi ajal, 1878/79.s.-a. oli koolis 27 õpilast - 13 poissi ja 14 tüdrukut. 1). 1881.a. lahkusid Jaan ja Annette Krus Carolinenhofist ja asusid Türi kihelkonnakooli. Jaan Krus toimetab hiljem ajalehte "Olevik" ja Annette suri vaimuhaigena.

1881./82. õppeaastal oli kool suletud. 1882.a. kandideeris sellele kohale Gimse seminari vastne lõpetaja Anton Jürgenstein. Temal kui jakobsonilasel ei õnnestunud seda kohta saada ehkki tema isa oli klassivabriku Moritz Graubnerile suured teened Piistalt klassiliiva müümise mõel. 7/. Kes 1882-87 Carolinenhofi koolis õpetas, pole teada. 1887.a. sai õpetajaks Tartu rüütelkonna seminari kasvandik Michel Michelson (s.1860). M.Michelsoni ajastu kohta on 1888.a. aruandes täp-

sed andmed. 2). 1880. aastatel, mil klaasivabriku omanik H. Graubner taotles endale rüütelmõisa õigusi, ehitas ta endale uue kauni häärberi. Oli nõue, et igal rüütelmõisal pidi olema kõrts. Selle asutamisel paigutas ta kõrtsi koolimajja ning kooli kasutada andis ruumid vanast häärberist 10). Koolis oli siin kasutada klassituba mõõtmatega: pikkus 29, laius 18 ja kõrgus 9 jalga. Muud abiruumid ei olnud, kuna õpilased elasid¹²⁾ einetasid kodudes. Kooliõpetajal oli kasutada 2 tuba ja köök. Peldik asus väljas. 2). Suurem osa majast oli "vaaberkantide" (nii nimetati saksaosast klaasimeistraid) korteriteks.

1887/88. a. õppis koolis - 26 õpilast - 8 poissi ja 18 tüdrukut, 2). Nendes piirides püsis õpilaste arv ka hiljem. Õpilased olid põhiliselt saklased, mõned eesti rahvusest kääritööliste lapsed õppisid ka. Klassis olid need aga üksteisest eraldatud. Sakslaste koolilauad asetsesid akende pool, eestlaste omad akendeta seina ääres. Eestlastele osa õppeaineid selgitati eesti keeles. Vene keelt õpetati 5 tundi nädalas, teisi aineid 27 - kokku 32 tundi. Koolis olid samasugused õppevahendid kui Vändra vallakoolidel, kuid polnud orelit ega õppekirjandust kooliõpetajale. Kõik majanduskulud tasus vabrikuomanik. Kooliõpetaja aastapalk oli 500.- rubla, millest 250.- rubla maksis vabrikuomanik, ülejäänud osa kaeti õpilastelt laekunud õppemaksust. Õppemaksu suurus oli 10.- rubla aastas.

Vabriku lihttööliste lapsed õppisid Andresaru vallakoolis, kuna nende majanduslik olukord ei võimaldanud tasuda õppemaksu. 20. sajandi algul olid vabrikutööliste palgad:

I Sakslastel - meistrid, sulataja rbl. 80.- kuus.

II Eestlastel - a) põletajad, savitajad rbl. 25.- kuus.

b) meistripoissid rbl. 15.- "

c) kütjad rbl. 10.- " 12).

Saksaosast laste haridus piirdus vabrikukooliga, kuid eestlaste: tislari, sepa, kutsari jt. pojad õppisid ka Vändra kihelkonna - või Paide linnakoolis. Need noormehed, kellele vabrikus tööd ei leidunud, siirdusid linnadesse elama töölle. 14). Eestlased - vabrikutööliste tütreid siirdusid samuti linnadesse. Neile sobivat tööd ei leidunud, sest 15 kopikalise päevapalgaga põllu- või karjatöölise elu neile ei meeldinud. Ka puudusid abiellumise võimalused. Kohalikke

neiu
 tööliskoormehi oli vähe ja ükski talupoeg nendega ei abiellunud. Kull aga abiellusid vabriku saksa poistega eestisoost väiketalude tütrede, kes hariduse saanud vabrikukoolis.

Idnadesse - Pärnu, Tallinna ja isegi Peterburgi - asunud neid töötasid seal saksa perekondades kaamerneitsitena, lastekasvatajatena j.t. aladel. Paljud neist õppisid ka kutselasid, nagu kokk, õmbleja, halastaja-õde j.m. 14).

Suureks pöördumiseks oli ka see, et vabrikus polnud seltskondlikku elu eestlastele. Korraldati küll tantsu-õhtuid, kus "lip-sukandjad" eesti poisid tantsisid ka saksa neidudega 13). 19.saj. lõpul hakkas siin eestlaste seltskondlikku elu juhtima Andresaru vallakooli õpetaja Johan Ern. Tema õpetas näitemänge, arendas koorilaulu jne. Kadaklikele eesti emadele see ei meeldinud, et nende tütrede näitemängudes esinesid. Nende pidude sissetulekud armetati heategevaks otstarbeks; nagu Vändra kurtarmade koolile ja hiljem Vändra Rahvahariduse Seltsile. Ka kolme vana kangelas asuvas Andresaru koolimajas toimunud kontsertidest ja muudest pidudest võtsid osa vabriku eestisoost töölised. 8,9).

Vändra klaasivabriku kool suleti pärast I maailmasõja algust 1916.a. Osa saksa soost meistreid ja nende perekonnad, kes olid Saksa keisririigi alamad, asustati Siberisse. Klaasivabrik jäi seisma ja omanik Karl Grauhneril polnud võimalik orakooli ülalpidada. 1917.a. alates kuulus Vändra klaasivabrik Andresaru vallakooli piirkonda. 15).

Allikmaterjale

1. Pärnумаа Koolikonvendi revideerimisprotokollid ja ülevaated 1866 - 1887 RAKA
2. Aruanne Vändra kihelkonna külakoolide tegevuse kohta 1886 - 1887 RAKA
3. O.Wiinemäe "Vändra" Tln, 1972
4. O.Wiinemäe "Vändra hariduselu 1870.-80. aastatel ja selle osa Eesti kooli ajaloo" Rmt "Eesti rahvakoolid 19.sajandil " Tln, 1970

5. O.Jõgi "Ernst Säreava romaani "Lähme linna kirjutama, oma elu kergendama. Saamislugu. Ained."
Rmt. "Vaod ja varjud" Tln, 1975
6. B.Sõst "Liidia Koidula . Lühimonograafia" Tln, 1961
7. A.Jürgenstein "Minu mälestused" I, Trt, 1928
8. Vändra Rahvahariduse Seltsi protokollid 1907-1915 KM. Tartu
9. Marta Jürissoni (s.1892) suulised teated 1973.a.
10. Ella Tammai (1865-1949) suulised teated 1939.a.
11. Kaarel Kapsi (1894-1923) " 1922.a.
12. Pauline Kreutzeri (1891-1976) " 1970.a.
13. Olga Püti (1881-1978) " 1976.a.
14. Anna Seljamaa (1891) " 1978.a.
15. Elise Pihlaka (1905) " 1979.a.

Viljandis,
6.nov. 1979.

O. Viimant